

בית נייד

פרשת תרומה מתעדת את ההוראות לכניית המשכן, בית עבודת-ה' הקולקטיבית הראשון בתולדות ישראל. ראשון, אך לא אחרון; בעקבות המשכן נבנה בית המקדש בירושלים. אני מבקש להתמקד הפעם ברגע אחד בתולדותינו המייצג את הרוחניות היהודית בשפל דעיכתה ובמרום נסיקתה: רגע חורבנו של המקדש.

קשה לנו להבין את עומק המשבר שחורבן בית ראשון הטיל אליו את העם היהודי. עצם קיומו הושתת על מערכת יחסים עם הקב"ה, שסמלה היה העבודה המתמדת במקדש. כשחרבה ירושלים בידי הבבלים בשנת 586 לפני הספירה איבדו היהודים לא רק את ארצם ואת ריבונותם: אובדן המקדש היה אובדן התקווה עצמה. כי כל יהבם היה מושלך על אלוהים, ואיך יפנו מעתה אל האלוהים אם המקום שבו עבדו אותו היה לעיי חורבות? שברון רוחם של היהודים בעת ההיא מתועד באחד מן הידועים במזמורי תהילים:

"עַל נְהַרֹת כְּבֹל, שָׁם יִשְׁכְּנוּ גַם כְּכִינוּ בְּזָכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן...
אֵיךְ נִשִּׁיר אֶת שִׁיר ה' עַל אֲדָמַת נֶכֶר? (תהילים קלז, א-ד).

אך דווקא מתוך השבר הזה החל לצמוח פתרון חדשני. בית המקדש אינו עומד עוד על מכונו אבל זכרו נשאר, וזיכרון זה חזק דיו להוסיף ולחבר יהודים יחדיו לעבודת-ה' משותפת. בגלות,

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

בבבל, החלו יהודים להתאסף כדי לדרוש בתורה, לבנות תקווה קולקטיבית לשיבה, ולזכור את המקדש ואת העבודה בו.

הנביא יחזקאל היה בין מעצביו של חזון השיבה והשיקום. ליחזקאל אנו חבים את האזכור העקיף הראשון למוסד חדש ומהפכני שעתיד היה להיוודע בשם בית כנסת: "כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה': כִּי הִרְחַקְתִּים בְּגוֹיִם וְכִי הִפְצִיתִים בְּאֲרָצוֹת, וְאָהִי לָהֶם לְמִקְדָּשׁ מְעֻט בְּאֲרָצוֹת אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם" (יחזקאל יא, טז). המקדש הגדול חרב, אבל הד קטן ממנו, מיניאטורה, נשארה: מקדש מעט.

בית הכנסת הוא מן הדוגמאות המרשימות ביותר ל"אתערותא דלתתא", התעוררות מלמטה. הוא נוצר לא בדיבור של ה' לישראל, אלא בדיבור של ישראל לה'. במקרא אין נזכרים בתי כנסת, ואין שום מצווה לבנות בתי תפילה מקומיים. להפך: כשהתנ"ך מדבר על "בית ה'" זהו תמיד המשכן או המקדש, מוקדה האחד של עבודת ה' של כלל העם.¹

אנו נוטים לשכוח את גודל התמורה שיצר בית הכנסת בחיים הדתיים. פרופ' מנחם שטרן כתב כי "על ידי הקמת בית הכנסת חוללה היהדות אחת המהפכות הגדולות ביותר בתולדות הדת והחברה. שכן שימש בית הכנסת מסגרת לעבודת אלוהים שדוגמתה לא נודע בשום מקום".² לדברי ההיסטוריון שלום (סאלו) בארון, בבית הכנסת הקהילה הגלותית "הסיטה לחלוטין את הדגש ממקום עבודת האל, המקדש, אל התקהלותם של עובדי האל, הקהילה, בכל זמן ובכל מקום בעולמו הגדול של האלוהים".³ בית הכנסת היה לירושלים-שבגולה, לביתו של הלב היהודי. הוא הביטוי המובהק של המונותאיזם: לאמונה כי בכל מקום שאנו מכוונים את ליבנו לשמיים שם תמצא השכינה, כי אלוהים נוכח בכל.

בתחילת פרשתנו: "וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנָתִי בְּתוֹכְכֶם" (שמות כה, ח). המקובלים הצביעו על זרות לשונית בפסוק זה. לכאורה ראוי היה להיכתב "ושכנתי בתוכו", לא "בתוכם". התשובה היא שהשכינה שורה לא בכניין אלא בכוניו; לא במקום החומרי אלא בלב האדם. המשכן לא היה מקום שבו קיומו האובייקטיבי של אלוהים היה, באיזה אופן, מרוכז יותר מביתר המקומות. לא ולא. הוא היה מקום שקדושתו גרמה ללבבות להיפתח אל האל הנעבד בו. אלוהים קיים בכל מקום, אבל לא בכל מקום אנו חשים את שכינתו באותו אופן. ה"קדוש", בעומק מהותו, הוא מקום שבו אנו מזיזים הצידה את ענייננו האנושיים ומתמסרים במלואנו לקשר עם האלוהים. כזה היה המשכן.

אם רעיון המשכן הוא שאלוהים חי בלב האדם בכל עת שלב זה נפתח ללא סייג אל השמיים, הנה מיקומו הגשמי של המשכן אינו רלבנטי. לכן רעיון זה פתח את השער, כעבור כשבע-מאות שנה, לרעיון בית הכנסת: הביטוי העילאי לרעיון שאלוהים נמצא בכל מקום ובכל מקום אפשר לפנות אליו. מרגש בעיניי שהמבנה הרעוע המתואר בפרשת השבוע היה מקור ההשראה למוסד שיותר מכל מוסד אחר שמר את עם ישראל חי באלפיים שנות גלות – בארוך שבכל מסעותיו של העם הזה במדבר.

מהיכן הגיע רעיון הופך-עולמות זה? הוא לא הגיע מן המקדש, אלא ממוסד מוקדם ממנו, זה המתואר בפרשתנו: המשכן. הניידות של המשכן הייתה עצם מהותו. הוא היה עשוי יריעות ומתלים קלים לפירוק, והלויים נשאו אותו בכל מסעות בני ישראל במדבר. המשכן, מבנה עראי, התגלה כבעל השפעת קבע; ואילו המקדש, שנועד להיות קבוע, התגלה כעראי – עד שייבנה, כפי שאנו מתפללים מדי יום שיקרה.

יותר ממבנהו הפיזי של המשכן חשוב מבנהו המטפיזי. עצם הרעיון שאדם יכול לבנות משכן לאלוהים נראה אבסורד. בעולם אלילי קל להבין את רעיון המרחב המקודש. האלים היו אנושיים למחצה. היו להם מקומות שאפשר היה לפגוש אותם בהם. בא המונותיאזם ועקר רעיון זה משורשיו – כפי שמיטיב להביע מזמור תהילים קלט (ז-י):

אָנָּה אֱלֹהִים מְרוֹחֶךָ, וְאָנָּה מְפַיֵּךְ אֲבָרְחָ?
אֵם אֶסְק שְׂמַיִם – שָׁם אָתָּה. וְאֶצְעָה שְׂאוּל – הֲנִיָּה!
אֶשָּׂא כְנָפַי שָׁחַר, אֶשְׁכְּנָה בְּאַחֲרֵית יָם –
גַּם שָׁם יֵרֶד תְּנַחֲנִי וְתִאחֲזַנִּי מִיַּיָּךְ!

מכאן שאלתו של החכם באדם, שלמה המלך, בתפילתו בחנוכת המקדש אשר בנה: "כִּי הָאֱמָנָם יֵשֵׁב אֶל־הַיָּם עַל הָאָרֶץ? הֲנֵה הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם לֹא יִכְלָלוּךָ, אִם כִּי הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִיתִי" (מל"א ח, כז). אותה שאלה שואל ה' בכבודו ובעצמו בנבואת ישעיהו: "הַשָּׁמַיִם כְּסָאֵי, וְהָאָרֶץ הַדָּם וְגִלְיָ; אִי זֶה בַּיִת אֲשֶׁר תִּבְנֶנּוּ לִי? וְאִי זֶה מְקוֹם מְנוּחָתִי?" (ישעיהו סו, א).

עצם הרעיון של בניית בית בחלל הסופי לישות אינסופית נראה סתירה לוגית. התשובה, שעודה מדהימה בעמקותה, מונחת

1 כגון שמ"ב ז, כו; מל"א ו, א ואילך; שם ח, כז; דבה"א כב, א.
2 בפרק "ימי הבית השני" מאת מנחם שטרן, ז: חיי הדת והספרות, בית הכנסת, בתוך חיים הלל בן-ששון (עורך), תולדות עם ישראל, כרך ראשון: תולדות ישראל בימי קדם, תל-אביב: דביר, תשכ"ט, עמ' 276.
3 Salo Baron, *The Jewish Community*, Jewish Publication Society of America, 1945, 1:62.